

З КАФЕДРИ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ

ЯЦКІВ
Ярослав Степанович —
академік НАН України, голова
Науково-видавничої ради НАН
України

ПРО СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВОЇ ПЕРІОДИКИ НАН УКРАЇНИ

**Стенограма доповіді на засіданні
Президії НАН України 1 грудня 2017 року**

У доповіді розглянуто питання, пов'язані з публікаційною активністю науковців Академії, проаналізовано стан наукової періодики НАН України, наголошено на необхідності здійснення комплексу заходів, спрямованих на підвищення наукового рівня періодичних видань Академії, окреслено шляхи оптимізації та удосконалення мережі наукових періодичних видань, обговорено стратегію і перспективи подальшого розвитку наукової періодики.

Вельмишановний Борисе Євгеновичу!
Вельмишановні учасники засідання!

Дозвольте мені привернути вашу увагу до питань, пов'язаних з публікаційною активністю науковців Академії, та обговорити стан наукової періодики НАН України.

Очевидно, що публікаційна активність є одним з основних кількісних і якісних показників розвитку науки і технологій у державі. Загалом для науково-технічної сфери України актуальною є проблема недостатньої репрезентативності публікацій учених у міжнародних наукометричних базах даних. Нині на часі формування стратегії, спрямованої на активізацію публікаційної діяльності, підвищення її рівня та ефективності.

Цільові орієнтири розвитку публікаційної активності закріплені на державному рівні у таких програмних документах, як Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність», у якому дається визначення наукового результату як нового знання, одержаного в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксованого на носіях інформації; наказ МОНМС України від 17.10.2012 № 1112 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», який містить вимогу обов'язкової наявності публікацій у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз; наказ МОН України від 14.01.2016 № 13 «Про затвердження Порядку при-

своєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам», де основним критерієм оцінки їх діяльності після захисту докторської дисертації названо публікації у фахових виданнях, включених до наукометричних баз даних.

Більше того, в нещодавно оприлюдненому заключному звіті незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України зазначено, що НАН України і університетам слід зменшити обсяги внутрішніх публікацій, обмежуючись лише тими науковими журналами, що мають конкурентний вплив, і віддавати перевагу виданням, у яких матеріали друкуються англійською мовою.

Може, і не всі з нас повністю поділяють думку європейських експертів, але це все ж спонукає Науково-видавничу раду НАН України до поглибленого аналізу стану наукової періодики.

За даними Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, станом на квітень 2017 р. в Україні налічувалося 2601 періодичне наукове видання (див. табл.), з них НАН України та її установам належить 357 видань. Як бачимо, попри зменшення фінансування і скорочення чисельності працівників Академії, кількість видань зростає. Проте станом на листопад 2017 р. в НАН України налічувалося вже 345 періодичних видань, у 129 з яких засновником/ співзасновником є Академія (91 журнал і 38 збірників), а в 216 засновниками є установи НАН України (97 журналів і 119 збірників).

Нині на одного наукового працівника НАН України припадає 0,9 статті у вітчизняних виданнях і 0,4 — у закордонних, а на одне видання установ НАН України у середньому припадає менш ніж півсотні науковців, зусиллями яких видання має бути постійно забезпечене високоякісними оригінальними науковими статтями та сучасними оглядами. При цьому установа-видавець повинна забезпечити роботу редакції, редакційної колегії та рецензентів. Ступінь залучення сторонніх фахівців до рецензування статей у середньому не перевищує 30%, а статті науковців з неакадемічних установ надходять до наших видань нерегулярно.

Зі 159 наукових установ НАН України понад 100 є засновниками періодичних видань. При цьому є установи, які видають по більш як 10 видань, наприклад Інститут історії України — 22 видання, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького — 16, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського і Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського — по 12 видань. Загалом 18 наукових установ видають 165 (майже половину) періодичних видань Академії. Постає запитання — чи в змозі установа-видавець, маючи таку кількість періодики, забезпечити кожне видання сучасним веб-ресурсом, достатньою кількістю якісних публікацій і належним рівнем рецензування?

Сьогодні найавторитетнішими міжнародними наукометричними базами даних вважають Scopus і Web of Science. Крім того, є ще низка баз даних для соціогуманітарних наук. До Scopus входить 53 вітчизняні видання, серед яких 36 належать НАН України, а до Web of Science (з урахуванням започаткованого 2015 р. індексу ESCI) — 98 та 24 видання відповідно; 26 вітчизняних видань, з яких 19 академічних, присутні в обох базах. Отже, ці бази даних опрацьовують 133 журнали, або 5% всієї української наукової періодики і 12% академічної, що свідчить про низький рівень залучення наукової періодики України до процесу міжнародної наукової комунікації.

Кількість наукових періодичних видань в Україні в 2012–2017 рр.

Відомство	Кількість періодичних видань за роками			
	2012	2015	2016	2017
НАН України	167	339	343	357
НАМН України	34	57	59	63
НААН України	18	54	60	62
НАПН України	16	50	55	58
НАПрН України	7	24	25	26
МОН України	459	1335	1418	1481
Інші відомства	217	493	532	554
Загалом	918	2352	2498	2601

Англійською мовою в Україні видаються 11 академічних журналів, ще 20 журналів англійською перевидають закордонні видавці. При цьому часто втрачається українська атрибуція статей і видань. Проте ситуація з атрибуцією всієї нашої періодики — це окрема проблема, пов'язана з низьким рівнем запровадження системних ідентифікаторів — і журнальних (ISSN), і статейних (DOI), і авторських (Orcid, ResearcherID) та недостатньою увагою з боку редколегій і авторів до правильного зазначення власних прізвищ, назв наукових установ, цитованих видань тощо.

Згідно із Законом України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації» від 24.12.2015 № 917-VIII, до кінця 2018 р. потрібно переоформити реєстраційні свідоцтва 22 видань НАН України, співзасновниками яких є державні органи влади. Час ще є, але нагадаю, що процедура перереєстрації іноді триває до півроку.

У серпні 2017 р. з'явилася інформація про завершення одного з етапів відбору українських наукових періодичних видань до нового індексу ESCI наукометричної бази Web of Science. До переліку увійшли 39 вітчизняних видань, з яких 5 — журнали НАН України (*Advances in Astronomy and Space Physics*, *Functional Materials*, *Methods of Functional Analysis and Topology*, *Science and Innovation*, *Ukrainian Journal of Physics*).

Однією з основних вимог для входження до міжнародних наукометричних і реферативних баз є наявність у періодичного видання окремого сайту, не прив'язаного до сайту установи-видавця. Проте майже 30% журналів НАН України не мають власних веб-ресурсів. Немає сайтів у більшості видань установ Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства, у половини видань установ Відділення інформатики, Відділення історії, філософії та права і Відділення літератури, мови та мистецтвознавства. Власних сайтів не мають і більшість видань, що перевидаються за кордоном, тоді як основна і перекладна версія журналу є окремими виданнями. Найкращою ситуація з власни-

ми сайтами є серед загальноакадемічних видань та видань Відділення економіки.

Вимогу щодо наявності англійських метаданих до всіх наукових статей не виконують близько 40% академічних журналів.

Більшість видань не декларує політику дотримання етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, що також є обов'язковою вимогою для входження у міжнародні бази. Заяву про дотримання публікаційної етики розміщено на веб-ресурсах лише 18 видань. Редакції мають також укладати ліцензійні договори з авторами, аналізувати рукописи на предмет плагіату, запроваджувати систему ліцензій відкритого доступу на користування опублікованими матеріалами.

Дещо кращі справи з виконанням вимог щодо наявності закордонних членів редколегій (70% видань) та доступності архівів (понад 80% видань).

Зауважу, що наведена інформація стосується лише наукових журналів, до складу співзасновників яких НАН України входить як юридична особа. Зі збірниками наукових праць НАН України і періодичними виданнями (журналами та збірниками), які видають установи Академії, ситуація ще гірша.

Загалом успішність входження вітчизняної наукової періодики у світовий інформаційний простір значною мірою залежить від активної позиції головних редакторів і редакційних колегій.

Як ви знаєте, в НАН України з 2004 р. діє Програма підтримки журналів. Вона передбачає тиражування, виготовлення шаблонів та оригінал-макетів журналів, присвоєння статтям індексів DOI тощо. У 2017 р. такі послуги коштом цієї програми було надано 37 академічним виданням. Проте станом на 1 грудня 28 журналів значно відстають від запланованого графіка робіт через те, що не можуть вчасно наповнити матеріалом і підготувати номери своїх видань, а це ставить під загрозу виконання всієї програми загалом.

Отже, Науково-видавнича рада вважає за потрібне ще раз звернути увагу на необхідність оптимізації кількості періодичних видань Ака-

демії. Відділенням НАН України слід проаналізувати мережу своїх періодичних видань на відповідність вимогам світових наукометричних баз даних, а також з огляду на зміни в законодавстві України та можливе запровадження у 2018 р. нового порядку формування Переліку наукових фахових видань України.

Дякую за увагу!

Виступи

ВАКАРЕНКО

Олена Геннадіївна — кандидат біологічних наук, директор Видавничого дому «Академперіодика» НАН України

Діяльність сучасного наукового журналу нерозривно пов'язана з наявністю певним чином структурованої бази даних, відкрито представленої в мережі Інтернет. Це є однією з вимог світових наукометричних баз, таких як Scopus і Web of Science, зусиллями яких було створено і постійно вдосконалюється цілісна світова система представлення наукової інформації. Вхідження наукового видання до цієї системи дає йому змогу бути присутнім у загальносвітовому науковому інформаційному полі. Журнали, що знехтували сучасними комунікативними можливостями, швидкими темпами втрачають як свою читацьку аудиторію, так і авторський корпус. Як результат — втрата якості та забуття.

Видавничий дім «Академперіодика» — базова організація Науково-видавничої ради, ретельно дослідивши світовий досвід, розробив типовий сайт журналу НАН України та інструкцію щодо його наповнення. На основі цього шаблону вже створено більш як десяток веб-ресурсів, у тому числі й усіх загальноакадемічних журналів.

Крім того, запроваджено систему присвоєння міжнародних цифрових ідентифікаторів

DOI, яка дає змогу опублікованим статтям бути видимими і доступними.

Організація та супровід веб-ресурсу наукового журналу — справа, яка потребує спеціальних знань. Тому ми регулярно проводимо навчальні семінари і майстер-класи в межах щорічної науково-практичної конференції «Наукова періодика: традиції та інновації», постійно консульгуємо редакції журналів. До речі, після останньої конференції кількість сайтів академічних журналів збільшилася на 10%.

Ми підготували низку методичних матеріалів з питань підготовки веб-ресурсів, надання DOI, оформлення переліку літературних посилань, розробили концепцію формування сегмента видавничої продукції НАН України в електронному середовищі, здійснюємо постійний моніторинг книжкової та журнальної продукції, а також веб-ресурсів наших журналів.

Проте навіть найдосконаліша форма має сенс лише за наявності відповідного змісту, а це зона відповідальності редакційної колегії і персонально головного редактора. Для повноцінного виконання своїх функцій науковий журнал потребує формування і реалізації видавничої стратегії. Більшість журналів НАН України мають багатолітню історію, високий авторитет, і втрачати таке надбання ми не можемо. Однак сьогодні багато журналів через незаповненість редакційних портфелів скоротили обсяги своїх випусків щонайменше на 25%.

З цієї ж причини, а також унаслідок неповного робочого тижня у працівників редакцій цього року в «Академперіодіці» склалася надзвичайна ситуація з виконанням Програми підтримки журналів НАН України. Станом на сьогодні до Видавничого дому не надійшло 37 випусків 28 журналів, що становить майже 20% від загального обсягу.

Ці цифри наводять на думку про необхідність об'єднання журналів та оптимізації академічної видавничої структури.

На наш погляд, нагальною потребою є створення електронних редакцій наукових журналів, розміщених на єдиній електронній плат-

формі. Перенесення спілкування авторів, редакторів, рецензентів і редакторів в електронний простір — це не тільки сучасна форма роботи наукових журналів, а й можливість скоротити термін проходження статей і зменшити кількість працівників редакції.

ПОПИК
Володимир Іванович —
член-кореспондент НАН
України, генеральний
директор Національної
бібліотеки України
ім. В.І. Вернадського

Безумовно, входження до світових наукометричних баз, таких як Scopus і Web of Science, якомога більшої кількості академічних журналів — дуже важливе завдання. Проте ми все ж маємо розглядати його крізь призму головної стратегії — забезпечення подальшого розвитку академічної науки. Тому, на мою думку, зараз не слід робити головний акцент на оптимізації мережі періодичних видань. Не це є головним шляхом вирішення проблеми, а реалізація продуманих системних всеохоплюючих заходів щодо перебудови роботи редколегій, редакцій, запровадження якісного видавничого менеджменту в установах-видавцях і переходу на стандарти, які вже давно утвердилися у світі, незалежно від того, чи може сьогодні те чи інше видання увійти до Scopus і Web of Science.

Укрупнення журналів і перетворення їх на багатопрофільні видання, з моєї позиції вченого-гуманітарія, навряд чи принесе користь, оскільки кожен науковий напрям, кожна наукова школа повинні мати свій друкований орган як передумову подальшого розвитку. При цьому слід враховувати те, що важливою функцією академічних видань є інтеграція навколо Академії вчених, які працюють в інших, неакадемічних установах.

Слід також враховувати, що на практиці скорочення мережі академічних видань призведе

до ускладнень з публікацією праць аспірантів і докторантів і змусить їх друкуватися на комерційних засадах у неакадемічних і різних «підозрілих» закордонних журналах.

Нарешті, як гуманітарій, хочу зазначити, що наявність великої кількості періодичних видань у галузі соціогуманітарних наук є не недоліком, а величезним досягненням років незалежності. Ми сформували нові наукові напрями, нові наукові школи, про які за радянської доби і мови не було. Ми змогли за змістом робіт та їх проблематикою вийти на європейський і світовий рівень. А найголовніше, це сприяє піднесенню гуманітарної культури, освіти, науки, формуванню нового національного самоусвідомлення, утвердженню інтелектуальної самостійності України.

Наші гуманітарні журнали надзвичайно активно читають у мережі Інтернет, оскільки всі вони є у вільному доступі. Однак навіть за сприятливих обставин вони не будуть найближчим часом індексуватися в Scopus чи Web of Science, за винятком, можливо, лише окремих напрямів. Це пов'язано з тим, що ці наукометричні бази мають інший профіль, інші завдання, оскільки розраховані переважно на природничі й технічні науки. Більше того, наші колеги за кордоном перебувають у такій самій ситуації, і це стосується не лише посткомуністичних країн. Очевидно, слід орієнтувати видавців на входження до тих престижних баз (а їх вже більше десятка), які мають соціогуманітарне спрямування. На мій погляд, на цьому необхідно зробити акцент при прийнятті постанови.

Загалом зауважу, що абсолютизація та ідеалізація Scopus і Web of Science не враховує реальних тенденцій сучасності, в тому числі й негативних. Більше того, ці бази як універсальне мірило значущості наукових публікацій дещо агресивно нав'язуються нам ззовні. Слід зважати й на те, що Scopus і Web of Science ведуть між собою запеклу конкурентну боротьбу. Зростає невдоволення наукових спільнот і в Європі, і в Сполучених Штатах Америки, у найпрестижніших наукових товариствах світу через диктат цих комерційних гігантів, які

своєю діяльністю багато в чому деформують науково-інформаційний процес. І ми повинні враховувати цей негатив. Тому зараз, закономірно, утверджуються нові центри тяжіння і нові наукометричні бази — регіональні, профільні та ін.

Насамкінець, я вважаю, що в постанові слід відзначити роль створених НБУВ повнотекстових і реферативних баз, оснащених високоінтелектуальними системами, а також тих наукометричних досліджень, які ми здійснюємо і які в сумі дають можливість побачити і проана-

лізувати всю картину видавничої роботи. Там є матеріал і щодо установ, і щодо персоналій, і щодо авторів та співавторів, і щодо цитування. Крім того, слід відзначити і ту науково-методичну роботу, яку НБУВ, а ще більшою мірою Видавничий дім «Академперіодика», проводять з редакціями періодичних видань. І мені здається, що саме ця консультативна і методична робота здатна позитивно вплинути на підвищення публікаційної активності.

*За матеріалами засідання
підготувала О.О. Мележик*